

Een nieuwe kans voor Harderwijk

Steden kenmerken zich van oudsher door een sterke concentratie en een grote verscheidenheid van mensen en activiteiten. Zij lopen voorop in maatschappelijke en economische veranderingen, zoals huishoudenverdunding, secularisering en 'verdienstelijking', en vervullen een belangrijke 'verzorgende' rol voor hun ommeland.

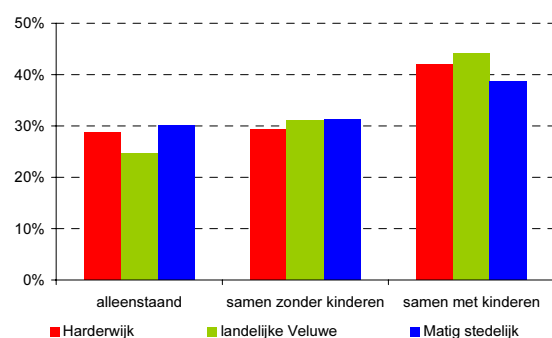
Acht eeuwen geleden was Harderwijk volop in ontwikkeling tot een stedelijk handelscentrum van formaat voor de snel groeiende bevolking in het veengebied aan de oostkant van het Almere¹. In de eeuwen daarna sloeg de waterwolf echter toe en zag Harderwijk zijn achterland teruggebracht worden tot een smalle strook tussen de Zuiderzee en de woeste, onbewoonde Veluwe. Met het achterland kromp het belang van de stad als handelscentrum. Bovendien werd ook een deel van Harderwijk zelf door de golven verzwolgen en een stadsmuur verscheen, waar ooit de handel bloeide. Harderwijk werd een streekcentrum en keerde, op de vissersgemeenschap na, de zee (letterlijk) de rug toe.

Harderwijk krijgt nu echter een nieuwe kans. De Zuiderzee is bedwongen en de stad ligt wederom in een zone van sterke bevolkingsgroei en op de golven van deze hernieuwde ontwikkeling richt de stad zijn gezicht weer naar het water.

Tussen servet en tafellaken

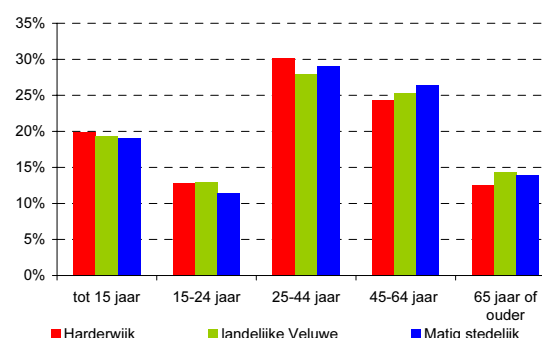
In het palet van Nederlandse steden heeft Harderwijk een 'matig stedelijk' karakter², wat tot uitdrukking komt in een eigen gezicht met zowel 'landelijke' als stedelijke trekken. Harderwijk telt 41.000 inwoners en de ruimte is hier beduidend minder intensief bebouwd dan in bijvoorbeeld de sterk stedelijke nabuursteden Almere, Amersfoort, Apeldoorn en Zwolle. Ook is de woningvoorraad naar type, omvang en eigendomsvorm tamelijk 'landelijk'. Daar staat tegenover dat het bebouwde gebied in Harderwijk relatief veel inwoners en werkgelegenheid telt en dat de stad qua horizonvervuiling en geluidshinder niet voor veel grotere steden onderdoet. Op het vlak van maatschappelijke vernieuwing bevindt Harderwijk zich evenmin in de voorhoede. Ontzuiling en huishoudenverdunding zijn hier slechts in beperkte mate voortgeschreden (figuur 1). Harderwijk doet qua aandeel van de (orthodox)-Christelijke partijen bij de Tweede Kamerverkiezingen (42%) en het aandeel van de gezinnen in het totaal aantal huishoudens weinig onder voor de landelijke gemeenten in de omgeving. Door de forse natuurlijke aanwas is het aandeel van de kinderen en jongeren in de bevolking groot (figuur 2).

Figuur 1. Huishoudensamenstelling 2004.

Bron: CBS

Figuur 2. Leeftijdsamenstelling bevolking 2004.

Bron: CBS

¹ In de naam Harderwijk komen de elementen 'herder' en 'wick' (handelsplaats) terug.

² Tot de categorie matig stedelijke gemeenten behoren veel stedelijke kernen in het noorden en oosten van het land, en tal van voorsteden rond de grote stedelijke centra in de Nederlandse Stedenring.

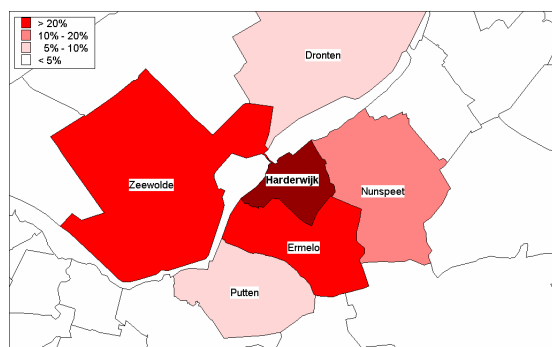
Het inkomen per huishouden is, mede door de wat geringere arbeidsparticipatie (van vrouwen), lager dan gebruikelijk in de matig stedelijke gemeenten en door de forse gemiddelde huishouden-grootte ligt het inkomen per inwoner onder het landelijk gemiddelde (-3%). Het gemiddelde opleidingsniveau van de beroepsbevolking is ‘landelijk’ laag en verder vertoont de bevolking qua gezondheid, geluksbeleving en sociale verbanden meer een (gunstig) ‘landelijk’ karakter. Dezelfde ‘landelijke’ kwaliteit wordt getoond door het relatief lage niveau van de criminaliteit, het beperkte aantal woningen in buurten met een sociaal-culturele achterstand en de gunstige beleving van de stad en zijn omgeving door de bewoners. Overigens telt Harderwijk, ondanks het monumentale imago van zijn binnenstad, weinig monumenten (107), zelfs in vergelijking met de andere, veelal kleinere Zuiderzeesteden, zoals Naarden, Enkhuizen en Elburg (295).

Stedelijke trekken vertoont Harderwijk echter ook. Het aandeel van de (door)starters, de leeftijdscategorie van 25 tot 45 jaar, is groot en het aandeel van de ouderen is klein. Dankzij de forse huishoudenomvang telt het bebouwde gebied in Harderwijk relatief veel inwoners en ook bevinden horizonvervuiling en geluidshinder zich op een stedelijk niveau. Het aandeel van niet-westerse allochtonen is hier verder relatief groot (10%) en hoewel de arbeidsparticipatie (van vrouwen) wat lager is dan gemiddeld in ons land, is deze in Harderwijk veel groter dan in de omliggende landelijke gemeenten.

Stedelijke allure

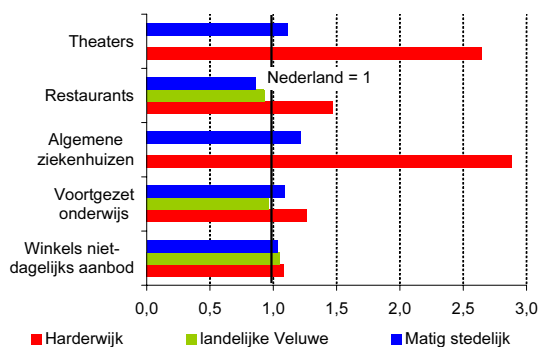
De meest stedelijke karaktertrek van Harderwijk is echter de belangrijke rol die de stad speelt als **verzorgingscentrum** voor de directe omgeving. Harderwijk voorziet niet alleen bijna 10.500 eigen inwoners van werkgelegenheid, maar ook 8.000 forenzen en is daarmee een relatief groot werkgelegenheidscentrum. Een groot deel van deze pendelaars is afkomstig uit de nabijgelegen gemeenten Ermelo, Nunspeet, Putten en Zeewolde. Met het in verhouding tot zijn omvang grote winkelbestand trekt Harderwijk daarnaast een groot deel van de bestedingen uit deze gemeenten naar zich toe (figuur 3). Verder zou het aanbod aan middelbaar onderwijs, gezondheidszorg, ontspanning en cultuur per inwoner in Harderwijk, in een veel grotere stad niet misstaan. Harderwijk beschikt over een ziekenhuis, middelbaar onderwijs, een theater en een flink aanbod aan spijs- en drankverstrekkers, die ook de omgeving van de stad en de toeristen bedienen (figuur 4). De stad is daarmee het centrum van een **middelgrote stedelijke agglomeratie** met 136.000 inwoners. Echter, niet alleen qua arbeidsmarkt en voorzieningen, maar steeds meer ook qua bebouwing, vormt Harderwijk één geheel met zijn randgemeenten Ermelo, Nunspeet, Putten en Zeewolde.

Figuur 3. Aandeel van Harderwijk in de bestedingen buiten de eigen gemeente 2003.

Bron: Rabobank Nederland

Figuur 4. Aanbod niet-dagelijkse voorzieningen per inwoner 2004.

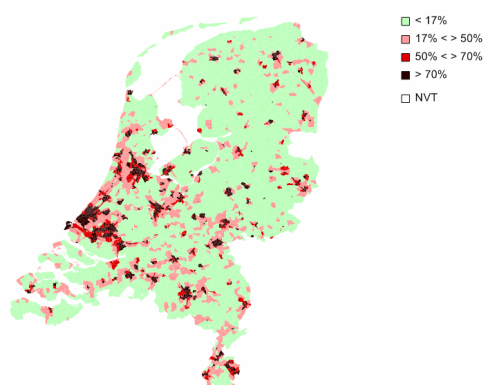
Bron: CBS, Locatus

Sterke bevolkingsgroei dankzij ligging

Dit Groot-Harderwijk onderscheidt zich in het diffuse stedelijke patroon in Nederland door haar duidelijk afgebakende ligging temidden van natuur en open water (figuur 5), maar dit unieke

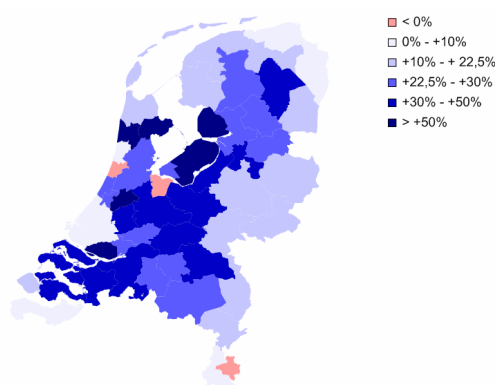
karakter komt steeds meer onder druk te staan. Harderwijk en omgeving profiteren van de **ligging op de as van sterke demografische en economische groei** die vanuit de Noordvleugel van de Randstad langs de A6 en de A28 noordoostwaarts loopt (figuur 6). Ondanks het restrictieve planologische beleid dat voor de Veluwe van toepassing is, smelt Harderwijk door de forse uitbreiding van Amersfoort, Nijkerk en de stad zelf gaandeweg samen met de Noordvleugel van de Randstad. Sinds 1972 nam het inwonertal van Harderwijk dan ook met 53% toe, terwijl de landelijke groei slechts 23% bedroeg. Naar verwachting zal de stad in de komende 15 jaar verder groeien tot 46.000 inwoners en zal Groot-Harderwijk in 2020 bijna 150.000 inwoners tellen. De demografische groei in Harderwijk doet zich in de volle breedte voor, in praktisch alle leeftijdscategorieën en zowel onder een- en tweepersoonshuishoudens als onder gezinnen. Niettemin nam zich in de afgelopen jaren de **gemiddelde huishoudenomvang** in Harderwijk wat sterker af dan landelijk en deze ontwikkeling zal zich de komende jaren waarschijnlijk voortzetten. Van 2003 tot 2020 wordt voor Harderwijk een groei voorzien van ruim 3.400 huishoudens (+21%). Uitgaande van een gelijkblijvende gemiddelde gezinsgrootte zou in deze periode de toename van het aantal gezinnen minder dan tweehonderd (+3%) bedragen en de toename van het aantal een- en tweepersoonshuishoudens ruim 3.200 (+35%). Verder was er in de afgelopen jaren weliswaar sprake van **vergrijzing** van de bevolking, maar deze was door de groei van het aantal jongeren niet zeer sterk. In de komende decennia zal de mate van vergrijzing echter fors toenemen. In 2020 zal het aandeel van de bevolking van 65 jaar of ouder naar verwachting op het landelijk gemiddelde liggen (19%). Oudere een- en tweepersoonshuishoudens zullen dus op korte termijn een belangrijke factor gaan vormen in de vraag op de woningmarkt in Harderwijk.

Figuur 5. Aandeel intensief gebruikte grond per postcodegebied 2004.

Bron: CBS

Figuur 6. Ontwikkeling bevolkingsomvang 1972-2004.

Bron: CBS

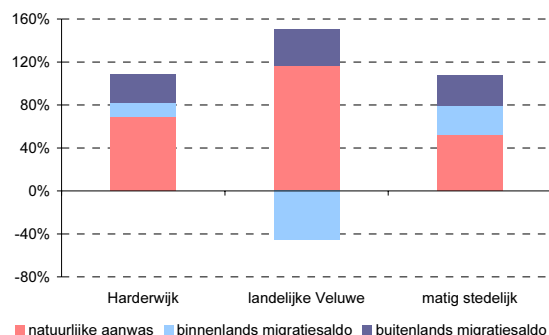
In trek bij ouderen

Ronduit opmerkelijk is de samenstelling van de bevolkingsontwikkeling in Harderwijk. Het aandeel van de **natuurlijke aanwas** is zeer groot, zij het niet zo groot als in het omliggende landelijk gebied (figuur 7).

De binnenlandse migratie is juist bescheiden van omvang. De Harderwijkers zijn in de afgelopen jaren opvallend **honkvast** gebleken. Als de migratie naar leeftijdscategorie wordt beschouwd, blijken het vertrekoverschot voor jongeren en het vestigingsoverschot voor (door)starters opmerkelijk klein te zijn, wat het gevolg kan zijn van het langer dan gemiddeld thuis blijven wonen door jongeren in Harderwijk. Daarnaast is Harderwijk **in trek bij ouderen**, getuige het grote vestigingsoverschot voor deze leeftijdscategorieën. In de periode 1990-2002 lijken gezinnen echter per saldo de stad verlaten te hebben (figuur 8). Dankzij de ontwikkeling van Drielanden kent Harderwijk nu (weer) een vestigingsoverschot voor gezinnen. Bovendien trekt de nieuwbouw veel gezinnen uit de stad zelf aan. Driekwart van de verhuizende gezinnen blijft

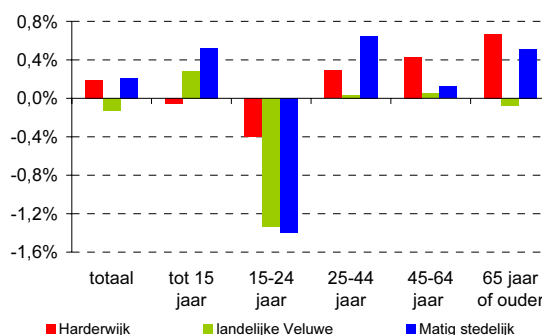
nu in de stad. Overigens is ook de binnenlandse migratie van en naar Harderwijk sterk gericht op de **directe omgeving**. Ruim eenderde van de instroom is afkomstig van de Noordwest-Veluwe, terwijl van de uitstroom slechts een kwart in de eigen regio blijft. Per saldo kent Harderwijk met Noordwest-Veluwe en Groot-Amersfoort het grootste vestigingsoverschot en met Flevoland het grootste vertrekoverschot. Dat neemt niet weg dat een zeer groot deel van de uitstroom van Zeewolde op Harderwijk en de Noordwest-Veluwe is gericht. Ook in dit opzicht bevindt Zeewolde zich dus in de invloedssfeer van Harderwijk. Voor het overige is de binnenlandse migratie van en naar Harderwijk sterk gericht op (grote) steden met hoger onderwijs.

Figuur 7. Samenstelling bevolkingsontwikkeling 1990-2004.

Bron: CBS

Figuur 8. Migratiesaldo in % van gemiddelde omvang per leeftijdscategorie 1990-2002.

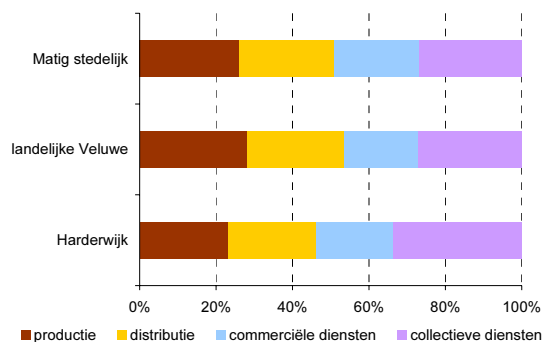

Bron: CBS

Moderne economie

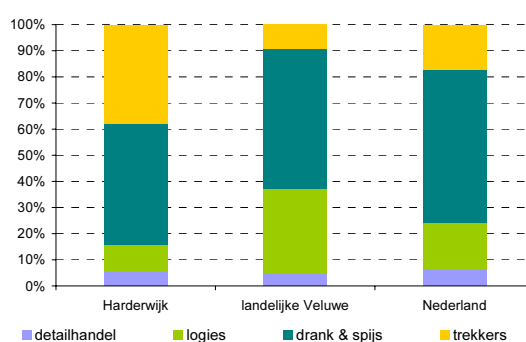
Economische vernieuwing speelt in Harderwijk wel een grote rol. De stad is dankzij het grote aandeel van de collectieve sector in de werkgelegenheid **sterk 'verdienstelijk'**. Gezondheidszorg, onderwijs en openbaar bestuur zijn tezamen goed voor meer dan een derde van de 19.000 banen in de stad (figuur 9). De zakelijke dienstverlening en de industrie zijn, ondanks het forse aantal banen, wat kleiner dan gemiddeld in de matig stedelijke gemeenten. Detailhandel en toeristisch-recreatieve activiteiten zijn daarentegen opmerkelijk groot. Gezien het grote aandeel van mode & luxezaken is Harderwijk een 'echte winkelstad'. De stad is in trek bij ketens, gezien de hoge filialiseringsgraad, en daarnaast is de detailhandel opmerkelijk arbeidsintensief. De sector **recreatie & toerisme** is met bijna 1.500 banen goed voor 7% van de werkgelegenheid in Harderwijk. Landelijk bedraagt dit aandeel 5%. Dankzij het Dolfinarium spelen de 'trekkers' met bijna 40% van de werkgelegenheid in deze sector een grote rol, naast de drank- & spijsverstrekkers. Anders dan in de landelijke gemeenten op de Veluwe zijn logiesverstrekkers in Harderwijk opvallend dun gezaaid (figuur 10). Harderwijk is dus een centrum van vertier in een omgeving die meer op het bieden van overnachtingsmogelijkheden is gericht.

Figuur 9. Samenstelling werkgelegenheid 2003.

Bron: LISA

Figuur 10. Samenstelling toerisme & recreatie 2003.

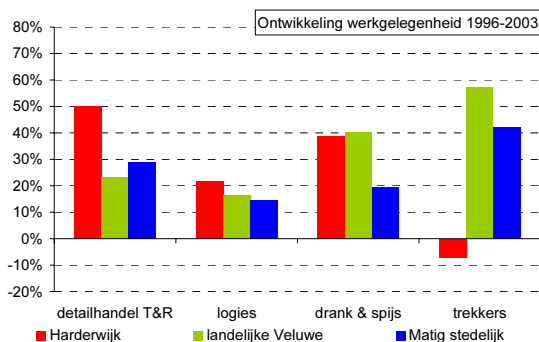
Bron: LISA

Dynamisch, maar kwetsbaar

De werkgelegenheid in Harderwijk vertoonde op de vleugels van de diensteneconomie in de afgelopen jaren een **forse groei**, zij het minder fors dan in de landelijke gemeenten op de Veluwe. De collectieve sector was goed voor ruim 40% van deze groei en daarnaast namen de zakelijke diensten en de groothandel in Harderwijk sterk in omvang toe. Hoewel de werkgelegenheid ook hier toenam, was de banengroei in de sectoren detailhandel (+350) en toerisme & recreatie (+200) minder sterk dan gemiddeld. Bij de 'trekkers' in Harderwijk was zelfs sprake van krimp (figuur 11).

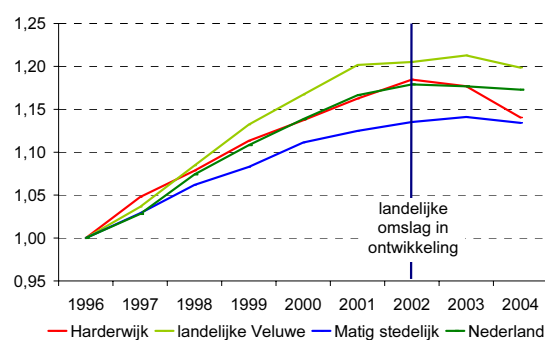
Na de conjuncturomslag in 2002 is de Harderwijkse economie echter opvallend kwetsbaar gebleken. In de periode 1996-2002 bedroeg de groei ruim 18%, maar sindsdien is de werkgelegenheid met 4% veel sterker afgenomen dan gemiddeld (figuur 12). Daaraan lijkt niet zozeer de sectorstructuur debet te zijn, als wel lokale omstandigheden, waarbij wellicht de beperkte schaal van Harderwijk in vergelijking met de omringende steden een rol speelt. Opvallend is ook de sterke toename van het aantal bedrijfsbeëindigingen sinds 2002. Door deze **conjunctuurgevoeligheid** zal banengroei ook in de komende jaren naar verwachting veel minder sterk zijn dan in andere steden op de noordoostelijke groeias, zoals Amersfoort en Zwolle. Toepassing van de CPB-scenario's op de werkgelegenheidsontwikkeling in Harderwijk leidt tot een verwachting van 18.400 tot 21.200 banen in 2015, wat respectievelijk een afname van 8% en een toename van 7% inhoudt ten opzichte van de werkgelegenheid in 2004. Landelijk lopen deze prognoses uiteen van -5% tot +10%.

Figuur 11. Ontwikkeling werkgelegenheid toerisme & recreatie 1996-2004.

Bron: LISA

Figuur 12. Ontwikkeling werkgelegenheid 1996-2004.

Bron: LISA

Weer met het gezicht naar het water

Hoewel Harderwijk zijn ontstaan dankt aan de ligging aan het water, is heden ten dage nauwelijks meer sprake van een relatie tussen de historische binnenstad heden en de voormalige zee. De binnenstad wordt door het industrieterrein Haven en het Dolfinarium grotendeels afgeschermd van het water en van de jachthaven. Met de ontwikkeling van een 'waterfront' moet de historische band tussen stad en water echter weer vorm krijgen. Onder het motto 'water & historie' voorziet het **Masterplan Waterfront** in een hernieuwde relatie tussen binnenstad en water door de aanleg van een boulevard langs de noordwestelijke stadsmuur en de ontwikkeling van een woonwijk met 1.600 woningen aan de noordrand van de binnenstad, waarin de 450 ligplaatsen van jachthaven De Knar en aanlegmogelijkheden voor de 'bruine vloot' zullen worden verweven³. Daarnaast worden mogelijkheden geschapen voor horeca (3.400 m²), leisure (10.000 m²), winkels (600 m²) en een 'watersportboulevard' (10.000 m²). Ten behoeve van de

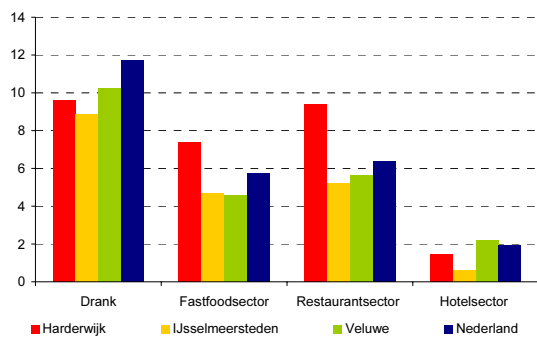
³ Uitgaande van de vuistregel dat een jachthaven per 100 ligplaatsen 1,5 tot 2 arbeidsplaatsen direct oplevert en 4 tot 10 arbeidsplaatsen in totaal (inclusief horeca en dienstverlening), is De Knar goed voor 7 tot 9 banen in de haven zelf en 18 tot 45 banen in totaal.

bedrijven van het op te heffen bedrijventerrein Haven zal industrieterrein Lorentz in het Veluwemeer met 24 hectare worden uitgebreid. Watersportgerelateerde bedrijvigheid zal op het westelijk deel van dit nieuwe terrein worden geconcentreerd.

Het plan Waterfront is op de schaal van Harderwijk een **zeer forse ingreep**, niet alleen ruimtelijk, maar ook in demografisch en economisch opzicht. Het woningprogramma beslaat bijna de helft van de voorziene groei in woningbehoefte in Harderwijk tot 2020, zodat na afronding van het Waterfront en Drielanden nog slechts in beperkte mate zou behoeven te worden gebouwd. Verder zal met de geplande voorzieningen het Harderwijkse oppervlak aan horeca en winkels (inclusief watersportboulevard) rond 20% toenemen, terwijl de stad in de huidige situatie al een behoorlijk aanbod van horeca- en winkelvoorzieningen kent (figuren 12 en 13). Alleen het hotelaanbod in Harderwijk is beperkt, zoals in alle IJsselmeersteden. Dit kleine aanbod van hotelaccommodatie in deze (toeristische) gemeenten is ongetwijfeld het gevolg van de overnachtingsmogelijkheden op de schepen in de jachthavens.

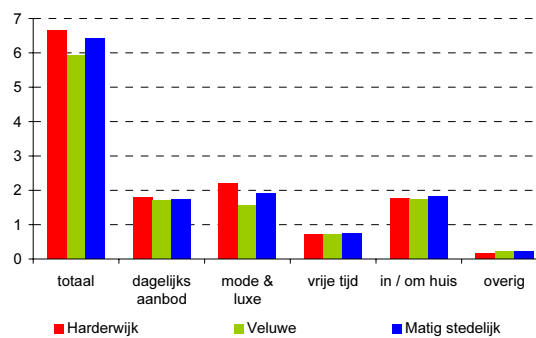
Aansluiting van het Waterfront bij de binnenstad, in ruimtelijk én in functioneel opzicht, is dus niet alleen ten behoeve van de (ruimtelijke) doelstelling van het Masterplan noodzakelijk, maar ook in verband met de economische haalbaarheid van de geplande voorzieningen. Juist dankzij de combinatie van de ligging aan de rand van de oude stad, de omvang en streekfunctie van de stad, de aanwezigheid van het Dolfinarium en de jachthaven en de toeristische functie van het ommeland, kan de ontwikkeling van het plan Waterfront Harderwijk naar een hoger plan tillen. Versterking van de uitstraling van de voorzieningen in de stad gaat dan hand in hand met een vergroting van de aantrekkingskracht op bezoekers, zodat draagvlak ontstaat voor het aanbod van de geplande extra voorzieningen. Immers, het historische karakter van Harderwijk biedt een goede voedingsbodem voor authenticiteit, die momenteel een belangrijke trend is in de hotelbranche. De afwisseling in toeristisch aanbod versterkt bovendien de positie van de detailhandel doordat zij aansluit bij de belangrijkste trend in deze sector, het ‘funshoppen’. Kwantificering vooraf van dit effect van het ‘integrale’ aanbod van voorzieningen in Harderwijk is niet mogelijk. Daarom dient de investering plaats te vinden op basis van alleen het inzicht van de betrokken ondernemers in de verschillende sectoren. Gezien de grote dichtheid aan winkels en horeca in Harderwijk verdient het aanbeveling de lokale ondernemers te betrekken bij de invulling van de nieuwe mogelijkheden.

Figuur 12. Aanbod horeca per 10.000 inwoners 2004.

Bron: Locatus

Figuur 13. Aantal winkels per 1.000 inwoners 2004.

Bron: Locatus

Verantwoording

Voor deze tekst werd gebruik gemaakt van gegevens van onder meer CBS, Kamer van Koophandel, LISA en de Rabobank, en van rapporten van de gemeente Harderwijk.

April 2006

Frits Oevering

Kennis en Economisch Onderzoek
Rabobank Nederland